

Eroi și minuni ale Evului Mediu

Jacques LE GOFF

Renunat specialist al Evului Mediu, urmaș al Școlii Analelor, el este director de studii onorific la *École des hautes études en sciences sociales*. Recent, a publicat, la Seuil, *Le Moyen Âge expliqué aux enfants* (Evul Mediu pe înțelesul copiilor), împreună cu Jean Louis Schlegel, 2006 și *L'Europe expliquée aux jeunes* (Europa explicată celor tineri), 2007.

Jacques Le Goff

Eroi și minuni ale Evului Mediu

Traducere din franceză de Gabriela ȘICLOVAN

15
Din 1995
CARTIER *în toate librăriile bune*

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

-15%
pentru 2010

*Cărțile CARTIER editate în 2010 și având sigla **CARTIER** pentru 2010 pot fi procurate, în toate librăriile bune din România și Republica Moldova, cu o reducere de 15% din prețul indicat pe copertă.*

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel./fax: 34 64 61. E-mail: casacartii@cartier.md

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel.: 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria Vărul Shakespeare, str. Șciusev, nr. 113, Chișinău. Tel.: 23 21 22. E-mail: librariavs@cartier.md

Librăria 9, str. Pușkin, nr. 9, Chișinău. Tel.: 22 37 83. E-mail: libraria9@cartier.md

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Inga Druță

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Dorin Onofrei

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Ana Cioclo

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Tipografia Centrală (nr. 1459)

Jacques Le Goff

HÉROS ET MERVEILLES DU MOYEN ÂGE

© Éditions de Seuil, 2005 et 2008

Jacques Le Goff

EROI ȘI MINUNI ALE EVULUI MEDIU

Ediția I, martie 2010

© 2010, Editura Cartier pentru prezenta versiune românească.

Această ediție a fost tipărită în 610 exemplare. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Le Goff, Jacques

Eroi și minuni ale Evului Mediu / Jacques Le Goff; – Ch.: Cartier, 2010

(F.E.-P. „Tipogr. Centrală”). – 272 p. – (Colecția „Cartier istoric”).

Tit. orig. : Héros et merveilles du Moyen Âge. – 610 ex.

ISBN 978-9975-79-614-9.

94(4)“04/14”

G 67

Pentru Hanka
(1934-2004)

Cuvânt înainte

Prezenta lucrare este ediția nouă, în format de buzunar, a „frumoasei cărți” pe care am publicat-o la editura Seuil, în 2005. Voi relua aici câteva dintre obiectivele cărora această carte le răspunde. Mai întâi, acela de a sublinia importanța imaginarului în istorie și, apoi, de a arăta că Evul Mediu a creat eroi și minuni menite a stimula imaginația pe termen lung, cel mai adesea sublimând realități sociale și materiale ale epocii: catedrale, cavaleri, iubire (Tristan și Isolda), jocuri și spectacole (jongleri, trubaduri și truveri), femei excepționale ce se situează între Dumnezeu și Diavol (Melusina, Papesa Ioana, Isolda, Walkiria). Am dorit, în special, să urmăresc avaturile imaginarului pe termen lung, cu toate eclipsele și tresăririle sale. Acestea au aparținut, în special, romantismului și, mai cu seamă, noilor mijloace de exprimare artistică: cinematograful, benzi desenate.

În sfârșit, toate acestea ar trebui să pună în valoare și să releve prin imagini modernitatea Evului Mediu.

Adresez vii mulțumiri lui Laurence Devillairs, care a avut ideea acestei cărți și care a triat imaginile cu multă inteligență și cu mult discernământ.

Introducere

Lucrarea pe care o propun lecturii și atenției acelor care ar consulta-o se situează într-un domeniu nou al istoriei, aflat în plină expansiune: domeniul imaginarului.

Évelyne Patlagean îl definește astfel: „Domeniul imaginarului este constituit din ansamblul reprezentărilor care depășesc limita impusă de constatările experienței și de înlănțuirile deductive pe care aceasta le autorizează. Aceasta înseamnă că fiecare cultură, deci fiecare societate complexă, are imaginarul său. Cu alte cuvinte, limita dintre real și imaginar se dovedește variabilă, în vreme ce teritoriul pe care aceasta îl traversează rămâne, dimpotrivă, identic, în orice timp și-n orice loc, de vreme ce acesta nu este altceva decât întregul câmp al experienței umane, de la socialul cel mai colectiv și până la personalul cel mai intim¹”.

În cartea mea *Imaginarul medieval*² m-am străduit să definesc acest domeniu al imaginarului. Mai întâi, deosebindu-l de conceptele apropiate și, în primul rând,

¹ Évelyne Patlagean, „L'histoire de l'imaginaire”, in Jacques Le Goff, dir., *La Nouvelle Histoire*, Bruxelles, Complexe, 1988, p.307.

² Jacques Le Goff, *L'Imaginaire médiéval*, Paris, Gallimard, 1985.

de reprezentare. Évelyne Patlagean afirmă, pe bună dreptate, că imaginarul reunește un ansamblu de reprezentări, dar că această vocabulă foarte generală înglobează orice traducere mentală a unei realități exterioare percepute. „Imaginarul face parte din câmpul reprezentării, dar el ocupă aici locul traducerii nonreproductive, nu doar transpuse în imagini ale spiritului, ci creatoare, poetice, în sens etimologic.” Imaginarul depășește, așadar, teritoriul reprezentării și este purtat de fantezie dincolo de acesta, în sensul adevărat al cuvântului. Imaginarul construiește și alimentează legende, mituri. L-am putea defini ca sistem al viselor unei societăți, ale unei civilizații, care transformă realul în viziuni pasionate ale spiritului. Apoi, imaginarul trebuie diferențiat de simbolic. Începând cu trimiterea constantă pe care Noul Testament o face la Vechiul Testament, a cărui traducere simbolică era, Occidentul medieval a gândit în sensul unui sistem simbolic. Luând ca exemplu una dintre minunile din această carte, definită de Victor Hugo atunci când poetul vorbește despre Notre-Dame de Paris văzută de Quasimodo: „Catedrala nu-i ținea loc doar de societate, ci, mai mult, de univers, de natură în general”, el creează o catedrală simbolică, dar și o catedrală imaginară, căci „orice biserică slăvea ceva fantastic, supranatural, oribil; ochi și urechi se deschideau ici-colo în ea”. În fine, trebuie să diferențiem imaginarul de ideologic. Ideologicul este investit de o concepție asupra lumii care tinde să impună reprezentării un sens ce pervertește atât „realul” material, cât și celălalt real, „imaginarul”. Or, gândirea medievală, verbul medieval

sunt structurate de acest ideologic ce pune imaginarul în slujba sa, pentru a convinge mai bine: astfel, tema celor două paloșe simbolizând puterea spirituală și puterea temporală este pusă în slujba ideologiei ecleziastice ce subordonează paloșul temporal celui spiritual, în continuarea imaginii înseși a paloșului, a spadei, care constituie unul dintre elementele forte ale acestui imaginar medieval, impregnat de pasiune războinică. Fără îndoială, termenul de imaginar trimite la imaginație, însă istoria imaginarului nu este o istorie a imaginației în sens tradițional, este o istorie a inventării și a utilizării imaginilor care fac o societate să acționeze și să gândească, căci ele decurg din mentalitatea, din sensibilitatea, din cultura care le impregnează și le însuflețește. De câteva decenii încoace, această istorie a devenit posibilă, grație noii utilizări a imaginilor pe care o practică istoricii³. Unul dintre cei care s-au consacrat cel mai mult acestei noi istorii a imaginilor și în imagini, Jean-Claude Schmitt, a subliniat că noul sens pe care imaginea îl are pentru istoric corespunde foarte bine semnificațiilor

³ Despre istorici și imagini, vezi Jean-Claude Schmitt, articolul „Images”, în Jacques Le Goff și Jean-Claude Schmitt, dir., *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, Paris, Fayard, 1999, p. 497-511; Jérôme Baschet și Jean-Claude Schmitt, dir., *L'Image. Fonctions et usages des images dans l'Occident médiéval, Cahiers du Léopard d'or*, nr.5, Paris, Le Léopard d'or, 1996; Jacques Le Goff, *Un Moyen Âge en images*, Paris, Hazan, 2000; Jean Wirth, *L'Image médiévale. Naissance et développement (XIe-XVe siècle)*, Paris, Klincksieck, 1989. În legătură cu simbolica, vezi superba lucrare recentă a lui Michel Pastoureau, *Une histoire symbolique du Moyen Âge occidental*, Paris, Seuil, 2003.

medievale ale termenului *imago*. „Într-adevăr, această noțiune se află în centrul concepției medievale asupra lumii și a omului. Ea face trimitere nu numai la obiectele figurate, ci și la „imaginile” limbajului și, de asemeni, la imaginile „mentale” ale meditației și ale memoriei, ale viselor și ale viziunilor...”

În fine, noțiunea de imagine privește întreaga antropologie creștină, de vreme ce, încă de la primele cuvinte, Biblia îl califică pe om drept „imagine”: Yahve spune că îl modelează pe om „*ad imaginem et similitudinem nostram*” (Geneza, I,26)⁴. Așadar, această carte este un ansamblu de texte și de imagini articulate între ele și a putut fi realizată grație științei și cercetării remarcabilului iconograf Frédéric Mazuy. Lucrarea de față nu încearcă să prezinte o viziune globală asupra imaginarului medieval, ci doar caracteristicile acestuia prin intermediul anumitor componente notorii ale acestui ansamblu. Așa cum o indică titlul, este vorba despre eroi și despre minuni. Termenul „erou”, care desemna în Antichitate un personaj ieșit din comun prin curajul și prin victoriile sale, fără ca acesta să aparțină categoriilor superioare ale zeilor sau semizeilor, a fost eliminat, în Occident, de Evul Mediu și de creștinism, și din cultură, și din limbaj. De acum înainte, oamenii considerați eroi fără a fi numiți astfel reprezintă un nou tip de om – sfântul – și un tip de guvernant adus în prim-

⁴ Jean-Claude Schmitt, articolul „Images”, in Jacques Le Goff și Jean-Claude Schmitt, dir., *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, op.cit., p. 499.

plan – regele. Recent, am consacrat o lucrare tocmai acestor două categorii de „eroi” ai Evului Mediu⁵. Eroii despre care va fi vorba aici sunt personaje de rang înalt sau de largă respirație, care se definesc altfel decât sfinți și regi. Termenul care, în limbajul medieval, se apropie cel mai mult, în franceza veche, de ceea ce vreau să desemnez aici este *preux* „viteaz”, care, la sfârșitul secolului al XII-lea, se transformă din adjectiv în substantiv. Termenul din care se trage cuvântul *prouesse* „vitejie” este legat, în secolul al XII-lea, de valoarea de războinic și de noțiunea de curaj și desemnează, cel mai adesea, un temerar, un bun cavaler. În secolul al XIII-lea, el se orientează, în principal, spre sensul de curtenitor, amabil, frumos, loial. Vom regăsi la eroii prezentați aici toate aceste legături dintre bravura războinică și curtoazie. Unele dintre aceste personaje sunt istorice, dar au devenit, în scurtă vreme, legendare. Este cazul lui Carol cel Mare și cel al Cidului. Altele sunt semilegendare, evoluând de la origini obscure și, uneori, incerte spre un statut de erou. Este cazul regelui breton Arthur, întâlnit într-o cronică a Evului Mediu foarte timpuriu, sau al contelui Roland, nepotul real, dar foarte obscur al lui Carol cel Mare.

În fine, alții sunt pur legendari. Este cazul unui papă bănuț a fi de sex feminin, Papesa Ioana, al unui cavaler brigand, protector al celor slabi, legat de lumea codrului, Robin Hood, apărut în cronicile din secolul al XIV-lea,

⁵ Jacques Le Goff, *Héros du Moyen Âge: le saint et le roi*, Paris, Gallimard, „Quarto”, 2004.

fără nicio referință istorică convingătoare. Este, fără nicio îndoială, cazul zânei Melusina și al vrăjitorului Merlin. Această primă listă arată că, între istorie și legendă, între realitate și imaginație, imaginarul medieval construiește o lume mixtă, eclectică, ce constituie urzeala realității izvodite din irealitatea ființelor care seduc imaginația bărbaților și femeilor din Evul Mediu. Observăm că nu a fost reținut aici niciun personaj care să nu fi obținut, în Evul Mediu sau mai târziu, un statut legendar: Jeanne d'Arc, spre exemplu, nu a marcat imaginația medievală și, nici măcar atunci când a devenit un personaj semi-legendar, nu s-a detașat cu adevărat de istorie, sau, dacă a făcut-o, a fost pentru a deveni, pentru unii, o adevărată sfântă, iar, pentru alții, purtătoarea unei ideologii naționaliste. Mai observăm că lista eroilor prezentați aici este esențialmente masculină. Ea corespunde perfect acestei perioade, acestei civilizații pe care Georges Duby a numit-o „Evul Mediu masculin”. Cu toate acestea, cum promovarea femeii, inclusiv prin intermediul legendei și al mitului, nu a lipsit – nici pe departe – în Evul Mediu, vom găsi aici patru femei, foarte diferite între ele. Una dintre ele, personaj romanesc, se află în centrul temei curtenesți – este vorba despre Isolda, pe care nu am vrut s-o despart de Tristan și care atestă prezența, în realitatea socială și în imaginarul medieval, a unor cupluri celebre: Abélard și Héloïse, sfântul Francisc și sfânta Clara din Assisi, Tristan și Isolda. Așa că, în acest studiu, nu i-am despărțit pe Tristan și pe Isolda, așa cum a voit să o facă, fără milă, legenda, din fericire, fără a reuși. O altă femeie este produsul fantasmelor clericilor. Ea ilustrează foarte

bine teama pe care acești războinici brutali și stângaci o aveau față de femeie, nouă Evă, și față de atracțiile și de farmecele ei. Ce scandal, ce catastrofă, dacă o femeie se insinua, perfid, în trupul și în funcțiile unui bărbat, singurul acceptat să îndeplinească acest status. Din această teamă, din această fantasmă, s-a născut legendara Papesă Ioana.

Celelalte două femei din această lucrare sunt creaturi supranaturale. Ele sunt feerice, dovedind prezența, în sânul creștinismului medieval, a personajelor și a temelor moștenite din credințele păgâne, combătute și, mai mult ori mai puțin, estompate sau, pur și simplu, creștinate, în aparență. Din lumea germanică păgână vine Walkiria, fecioara războinică ce păzește porțile paradisului teutonic, Walhalla. Cealaltă, Melusina, provine din lumea celtică și infernală. Aș vrea să subliniez, încă de pe acum, importanța, în cadrul imaginarului medieval, a ceea ce numim, destul de vag, „cultura populară”. Cum această carte nu va privilegia obiectele „miraculoase” – deși le vom regăsi însoțindu-i pe eroii noștri –, nu există, așadar, niciun articol consacrat acestor obiecte atât de importante în imaginarul medieval: spadele, precum Joyeuse a lui Carol cel Mare, Durandal a lui Roland, Excalibur a lui Arthur; cornurile, între care cel mai vestit este al lui Roland; filtrele, care joacă un rol atât de mare în povestea lui Tristan și a Isoldei; și, în fine, acel obiect misterios și mistic, pe care îl vom regăsi pe culmile idealului cavaleresc, Graalul.

În afara acestor personaje individuale, această carte prezintă și personajele colective care au bântuit ima-

ginarul medieval. Așa cum s-a spus referitor la viteji, acestea țin fie de curajul războinic, fie de curtoazie, fie de ambele, în același timp. Este vorba de cavalier, aflat în centrul imaginarului cavaleresc, și de trubadur, în centrul imaginarului curtenesc. Li l-am alăturat pe marele animator al societății senioriale medievale, saltimban-cul izvoditor al jocului și al râsului, jonglerul.

După cum regii și sfinții au fost prezentați în altă parte, tot astfel și alte ființe superioare nu se vor regăsi aici. Nenumăratele ființe care populează cerul și infernul și care se plimbă deseori prin lumea de aici, de jos, îngeri și demoni, care îi agresează sau îi apără fără-ncetare pe oameni, nu aparțin acestui ansamblu de ființe esențialmente umane, deși legendare și mitice, ce populează această lucrare. Nu vom întâlni aici decât o singură excepție; este vorba de Ceata Hellequin, pe care germanii o numesc „vânătoare sălbatică” sau „urlătoare” (*wilde, wütende Heer*), căci această trupă de călăreți fantastici ce traversează beznele imaginarului oamenilor din Evul Mediu este constituită din ființe umane și reprezintă un grup „miraculos” de strigoi. Nu am reținut ființe fantastice cu aparență umană, dintre care aproape niciuna nu s-a distins până într-atât, încât să devină un element individualizat, pe care Evul Mediu să-l fi lăsat moștenire posterității. Este vorba de uriași și de pitici. Îi întâlnim aproape peste tot în imaginarul medieval, dar amintirea acestor ființe de dimensiuni excepționale nu s-a menținut în mod individual. Din rândul piticilor, numai Oberon, piticul de o mare frumusețe din cântecul de gestă *Huon de Bordeaux*, a lăsat, împreună

cu cornul său magic, o urmă în istoria muzicală, grație operei romantice a lui Weber. Dintre uriași, cu excepția răutăciosului Morholt din Tristan și Isolda, singurul care a reușit să devină un erou pozitiv, transformându-se în sfânt, a fost sfântul Cristofor, care, în imagină contemporană, îl poartă pe umeri pe Pruncul Iisus.

În schimb, vom găsi, printre eroi și minuni, doi reprezentanți ai lumii animalelor miraculoase⁶, căci animalele nu numai că au populat intens mediul domestic și sălbatic al bărbaților și femeilor din Evul Mediu, ci au luat cu asalt sau au luminat și universul lor imaginar. Ele sunt reprezentate aici printr-un animal legendar, licornul, și printr-un animal real, devenit legendar grație literaturii, vulpea. Fiind situate de bărbații și femeile din Evul Mediu pe picior de egalitate, acestea ilustrează, încă o dată, lipsa granițelor între lumea pur imaginată și lumea transformată în fantezie care caracterizează universul medieval, ignorând orice demarcație între natural și supranatural, între aici și dincolo, între realitate și fantezie. Cu toate acestea, nu vom găsi un domeniu esențial al animalelor imaginare, și anume cel al monștrilor⁷. În general, monștrii sunt ființe emina-

⁶ Robert Delort, articolul „Animaux”, în Jacques Le Goff și Jean-Claude Schmitt, dir., *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, op. cit., p. 55-66.

⁷ Claude Lecouteux, *Les Monstres dans la pensée médiévale européenne*, Paris, Presses de l'université de Paris-Sorbonne, 1993; J.B. Friedman, *The Monstrous Races in Mediaeval Art and Thought*, Cambridge (Mass.)/Londra, 1981; Umberto Eco pregătește o lucrare despre monștrii medievali.

mente răufăcătoare, iar eroii și minunile din lucrarea noastră sunt fie entități pozitive, fie cel puțin ambigue. Am prezentat aici tot ceea ce e mai bun în imaginarul medieval. Pe lângă eroi, cealaltă latură a acestei lucrări o constituie minunile⁸. Miraculosul este o categorie pe care Evul Mediu creștin o moștenește din Antichitate, mai exact din înțelepciunea romană. Termenul, care apare mai ales sub forma *mirabilia*, la plural, desemnează realități geografice și, în general, naturale uimitoare. Noțiunea invadează literatura și sensibilitatea medievală prin intermediul limbilor vulgare; minune se întâlnesc, începând cu franceza veche a secolului al XIII-lea, în *Vie de saint Alexis* și în *Chanson de Roland*; alți termeni proveniți din latină după același model se regăsesc în italiană, în spaniolă și în portugheză; si-

⁸ „De l'étranger à l'étrange ou la „conjointure de la Merveille””, *Senesciences*, nr.25, 1988; *Démons et Merveilles du Moyen Âge* (colloque de Nice, 1987), Nice, Faculté des lettres et sciences humaines, 1990; Gervais de Tilbury, *Le livre des merveilles*, tradusă și comentată de Annie Duchesne, Paris, Les Belles Lettres, 1992; Claude-Claire Kappler, *Monstres, démons et merveilles à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1980¹, 1999², Paris, Les Belles Lettres; Claude Lecouteux, „Paganisme, christianisme et merveilleux”, in *Annales ESC*, 1982, p.700-716; Jacques Le Goff, articolul „Merveilleux”, in Jacques Le Goff și Jean-Claude Schmitt, dir., *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, op. cit., p. 709-724; Michel Meslin, éd., *Le Merveilleux, l'Imaginaire et les Croyances en Occident*, Paris, Bordas, 1984; Jacques Le Goff, „Le merveilleux dans l'Occident médiéval”, in *L'Imaginaire médiéval*, op. cit., p. 17-39; Daniel Poirion, *Le Merveilleux dans la littérature française au Moyen Âge*, Paris, PUF, „Que sais-je?”, 1982; Francis Dubost, articolul „Merveilleux”, in Cl. Gauvard, A.de Libera, M.Zink, *Dictionnaire du Moyen Âge*, Paris, PUF, 2002, p.906-910.

multan, germana propune *Wunder* și engleza *Wonder*, iar limbile slave, precum poloneza, utilizează termenul *Cud*. Minunatul formează un sistem împreună cu miraculosul și magicul.

Miraculosul este rezervat lui Dumnezeu și se manifestă printr-un act divin care sfidează legile naturii. Chiar dacă subzistă sub o formă licită de magie albă, magicul este esențialmente o formă de vrăjitorie condamnată, imputabilă fie vrăjmașului speciei umane, diavolul, fie complicilor săi, demonii și vrăjitorii. Uimitor și incomprehensibil, supranaturalul aparține totuși ordinii naturii. În lucrarea sa *Otia imperialia*, enciclopedie scrisă, pe la 1210, pentru împăratul Otto al IV-lea, englezul Gervais de Tilbury definește astfel supranaturalul: „Ceea ce scapă înțelegerii noastre, cu toate că este natural”. Categoria supranaturalului nu a încetat să se amplifice în cursul Evului Mediu, căci ea făcea să pătrundă pe teritoriul terestru și uman frumuseți smulse întrucâtva lui Dumnezeu, prin iscusința oamenilor.

Domeniul supranaturalului este cel al uimirii bărbaților și femeilor Evului Mediu. El suscită uluirea. El ține de cel mai exersat și cel mai lăudat dintre simțurile omului medieval, vederea. Supranaturalul a făcut ca ochii bărbaților și femeilor din Evul Mediu să se zgâiască și spiritul să li se excite. În această lucrare, supranaturalul se prezintă sub forma a trei edificii, fiecare dintre ele fiind consacrat uneia dintre cele trei puteri principale care domină și conduc societatea medievală. Prima este reprezentată de Dumnezeu și de preoții săi, iar minunea este catedrala. A doua este seniorul feudal,

iar minunea este cetatea. A treia este societatea monastică, iar minunea este claustrul. Fiecare dintre aceste edificii cuprinde un spațiu închis miraculos. Ele sunt deci amintiri ale grădinii interzise și ale paradisului, teritorii miraculoase ale spațiului.

În mod evident, imaginarul nostru medieval este legat de spațiu și de timp. Din punctul de vedere al spațiului, el este fundamental european, chiar dacă, în anumite cazuri, eroul sau minunea sunt legate preponderent de o parte a creștinătății, fără a se limita la aceasta: astfel, Arthur și Robin Hood sunt, în principal, britanici, Cidul e, mai ales, spaniol, Melusina a stimulat imaginația în Franța și în Cipru, acolo unde s-a încoronat familia feudală de Lusignan, Walkiria – în teritoriul germanic și scandinav.

Din punct de vedere cronologic, am vrut să prezint aici imaginarul creat și modelat de Evul Mediu. Am neglijat deci ceea ce venea, pe de o parte, din Antichitatea greco-romană și, pe de altă parte, din Orient. Vom vedea, în articolul „Cavalerul, cavaleria”, referitor la viteji, cum oamenii secolului al XIV-lea au transformat în viteji, alături de ilustre personaje ale Evului Mediu, trei personaje antice: Hector, Alexandru și Cezar, și trei personaje biblice: Iosua, David și Iuda Macabeul. Pe acești viteji, pe care Evul Mediu doar i-a împrumutat, nu-i vom regăsi în această lucrare. După ce am ezitat, l-am exclus până și pe Alexandru, care a cunoscut un renume excepțional în imaginarul medieval, dar care nu este o creație a acestuia. Tot la fel, n-am reținut eroii biblici, care nu numai că nu au fost inventați în Evul Mediu, dar au fost transformați

de clericii medievali, în general, în altceva decât în eroi sau în viteji, cu excepția a trei din sistemul celor nouă temerari biblici. Dacă David a supraviețuit în Evul Mediu, a făcut-o în calitate de rege și de muzician. Dacă Solomon a cunoscut o poveste agitată în timpul perioadei medievale, trecând de la imaginea unui vrăjitor malefic la cea a unui înțelept preafericit, el nu ține totuși de problematica eroilor și a minunilor. După părerea mea, la limita acestei lumi se situează doar un personaj al Vechiului Testament, Iona, înghițit și vărsat în mod miraculos de balena sa, și acea lume de minuni remarcabile, pe care creștinismul le-a inclus în Noul Testament, dar care au rămas străine acestuia, în ciuda succesului lor: este vorba de eroii și de minunile monstruoase ale Apocalipsei. Orientul și, în particular, India au fost una din marile surse ale imaginarului medieval⁹. Dar un singur erou indian, de altfel creștin, s-a individualizat în Occidentul

⁹ R.Wittkover, „Marvels of the East. A Study in the History of Monsters”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, V, 1942, p. 159-197; Lev Nikolaevich Gumilev, *Searches for an Imaginary Kingdom, The Legend of the Kingdom of Pfister John*, Londra, Cambridge University Press, 1987; C. Julius Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*, Berlin, Mommsen, 1895; M.R. James, *Marvels of the East. A Full Reproduction of the Three Know Copies*, Oxford, 1929; Marco Polo, *La Description du monde (Le Livre des merveilles)*, édition, traduction et présentation par Pierre-Yves Badel, Paris, Lettres gothiques, 1998; Pierre d’Ailly, *Imago mundi*, Paris, E.Buron, 1930 (capitolul *De mirabilibus Indiae*, p. 264 sq.); *Lettra del Prete Gianni*, a cura di Gioia Zaganelli, Parma, 1990; Gioia Zaganelli, *L’ Oriente incognito medievale*, Saveria Manelli, 1997; Jacques Le Goff, „L’ Occident médiéval et l’océan Indien: un horizon onirique”, in *Pour un autre Moyen Âge*, Paris, Gallimard, 1977, p. 280-306.

medieval, și acesta este preotul Ioan, rege-preot care ar fi trimis, în secolul al XII-lea, o scrisoare occidentalilor, în care descrie minunile Indiei. Cu toate acestea, textul nu a circulat decât în mediile savante, ceea ce face că preotul Ioan nu a devenit suficient de popular pentru a figura printre eroii și minunile Occidentului medieval. Această răspândire specială a miturilor se află în strânsă legătură cu istoria civilizațiilor. Aria acestei cărți este, astfel, cultura creștină medievală și moștenirile acesteia: Biblia, Antichitatea greco-romană, tradițiile păgâne, în particular cele celtice, germanice, slave. Larga ei răspândire socială trasează un teritoriu împărțit între ceea ce numim cultură savantă și cultură „populară”. Așadar, vom fi adeseori siliți să ne cufundăm în adâncurile folclorului european și internațional și să evocăm moșteniri îndepărtate sau comunități de cultură și, în mod particular, ceea ce numim sistemul indo-european (evocat, de exemplu, în legătură cu Arthur sau cu Melusina). Dar, fără a nega aceste înrudiri sau chiar apartenențe, am insistat în special pe forța creatoare a Occidentului medieval, în domeniul imaginarului, ca și în ansamblul domeniilor civilizației, și asupra originalității majorității acestor creații. Elaborarea databilă a utopiei Țării Cocagne este o bună mărturie în acest sens. Și, ca să luăm exemplul cavalerului, un erou colectiv foarte prezent în acest imaginar, cavalerii medievali se pot, oare, reduce la eroi din cadrul celei de-a doua funcții indo-europene, la romanii *equites*, la samurarii japonezi, iar spiritul cavaleresc nu e, oare, o creațiune și o moștenire a Evului Mediu european?

Tot astfel, un mit fiind, în general, legat de un loc sau de un spațiu, modul în care Evul Mediu occidental și-a atașat eroii și minunile de unele locuri, chiar dacă nu cele de naștere, le-a conferit o ancorare geografică semnificativă – fie că este vorba de geografie reală sau imaginară.

Pe de altă parte, din punct de vedere cronologic, acest imaginar s-a constituit pe toată durata Evului Mediu, din secolul al IV-lea și până în secolul al XIV-lea. Dar el a înflorit în mod deosebit și s-a constituit în esență într-un univers mai mult sau mai puțin coerent în marea perioadă a Occidentului medieval, care nu doar a văzut cu ochii marele său avânt, ci, așa cum am încercat să demonstrăm, a coborât din cer pe pământ valorile și, odată cu ele, imaginile. Eroii și minunile Evului Mediu sunt luminile, realizările acestei instalări a creștinilor pe un pământ pe care îl împodobesc cu ceea ce făcea gloria și farmecul lumii supranaturale. Tot așa cum Ierusalimul celest coborâse din cer pe pământ, eroii și minunile suscitade și create de Dumnezeu au fost reținute și exaltate de oameni încă din această lume. Această lucrare se vrea, ca atare, o ilustrare a acestei mari mișcări de convertire la viața pământească a creștinilor din Evul Mediu, într-un context de legende și mituri¹⁰.

¹⁰ Momentul secolelor al XII-lea – al XIII-lea. Cf. Jacques Le Goff, „Naissance du roman historique du XIIe siècle?”, in *Le Roman historique, Nouvelle revue Française*, nr.238 (număr special), octombrie 1972; Jacques Le Goff, „Du ciel sur la terre: la mutation des valeurs du XIIe au XIIIe siècle dans l'Occident chrétien”, in *Héros du Moyen Âge, le saint et le roi*, op. cit., p. 1263-1287.

În plus, această istorie a imaginarului este, în mare măsură și în profunzime, o istorie pe termen lung. Această lucrare propune eroi și minuni ale Evului Mediu așa cum Evul Mediu le-a construit, venerat, iubit și, apoi, lăsat moștenire veacurilor următoare, veacuri în care ele au continuat să trăiască, transformându-se într-o combinație de trimitere la trecut, de adaptare la prezent și de deschidere spre viitor. Într-un anume fel, este o istorie a atitudinilor față de Evul Mediu, a „gustului pentru Evul Mediu” – ca să reluăm titlul unei frumoase cărți a lui Christian Amalvi.

Această lucrare este prelungirea, în domeniul imaginarului, a recentului meu eseu *L'Europe est-elle née au Moyen Âge?*¹¹. Vom vedea că, dacă fundamente esențiale ale Europei au subzistat încă din Evul Mediu, în schimb, moștenirea miturilor, a eroilor și a minunilor a fost victima unei uitări, a unei „pierderi” în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, perioadă în care s-a constituit și s-a consolidat, de la Umanism și până în Epoca Luminilor, o imagine „neagră” a Evului Mediu: epocă de obscurantism, lume a tenebrelor, *dark ages*. Fără excepție, eroii și minunile Evului Mediu au redevenit entități „barbare” – evoluția goticului legată de catedrală este, în această privință, exemplară – sau, și mai mult, au fost acoperite de o uitare asemenea mortarului și varului care au ascuns frescele medievale.

¹¹ Jacques Le Goff, *L'Europe est-elle née au Moyen Âge?*, Paris, Seuil, 2003.

Romantismul, în schimb, readuce la viață legendele și miturile Evului Mediu, le face să renască în imaginar, construiește din ele o legendă de aur. Această lucrare este o ilustrare a avaturilor memoriei, a eclipselor și a reînvierilor, a transfigurărilor unei civilizații în ceea ce are ea mai strălucit, mai strălucitor emblematic.

Urmărirea acestor metamorfoze ale imaginariului medieval până în prezent dovedește felul în care eroii și minunile sunt puse într-o lumină ce le restituie „autenticitatea”, fără a le priva de aura care le explică succesul și funcția istorică. Astăzi, Evul Mediu este la modă, între umbră și lumină¹². Această lucrare vrea să aducă o contribuție la această modă a „noului” Ev Mediu, arătând de unde vine, ce este și în ce perspective ale viitorului, european sau mondializat, își găsește locul.

Astfel, această căutare, care prezintă cititorului mai degrabă piste decât concluzii, relevă, de asemeni, faptul

¹² Posteritatea Evului Mediu. Christian Amalvi, articolul „Evul Mediu”, in Jacques Le Goff și Jean-Claude Schmitt, dir., *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, op. cit., p. 790-805; Christian Amalvi, *Le Goût du Moyen Âge*, Paris, Plon, 1996; Vittore Branca, éd., *Concetto, storia, miti e immagini del medioevo*, Firenze, Sansoni, 1973; Umberto Eco, „Dieci modi di ignorare il medioevo”, in *Sugli specchi e altri saggi*, Milano, Bompiani, 1985, p. 78-89; Horst Fuhrmann, *Überall ist Mittelalter. Von der Gegenwart einer vergangenen Zeit*, München, Beck, 1996; Jacques Le Goff și Guy Lobrichon, dir., *Le Moyen Âge aujourd'hui. Trois regards contemporains sur le Moyen Âge: histoire, théologie, cinéma* (colocviul de la Cerisy-la-Salle, iulie 1991), Paris, Cahiers du Léopard d'or, 1998; Alain Boureau, articolul „Moyen Âge”, in Cl. Gauvard, A. de Libera, M. Zink, *Dictionnaire du Moyen Âge*, op. cit., p. 950-955.

că istoria, făcută pe baza unor documente care alimentează tehnicile de resuscitare a trecutului, se schimbă, se transformă, odată cu mijloacele de expresie și de comunicare inventate de oameni, la fel precum scrisul se substituise oralului în Evul Mediu. Vom vedea aici, după renașterea romantismului, o a treia renaștere a imaginarului medieval, odată cu două invenții majore ale secolului al XX-lea: cinematograful¹³ și banda desenată¹⁴. Dacă există o istorie profund perpetuată și reînnoită prin marile valuri ale revoluțiilor textului și imaginii, aceasta este tocmai istoria imaginarului.

¹³ Evul Mediu și cinematograful. Cf. Stuart Airlie, „Strange Eventful Histories: The Middle Ages in the Cinema”, in Peter Linehan și Janet L. Nelson, dir., *The Medieval World*, Londra-New York, Routledge, 2001, p. 163-183; François de la Bretèque, „Le regard du cinéma sur le Moyen Âge”, in Jacques Le Goff și Guy Lobrichon, ed., *Le Moyen Âge aujourd'hui, op. cit.*, 1998, p. 283-326; *Le Moyen Âge au cinéma. Cahiers de la Cinémathèque*, nr. 42-43 (număr special), 1985. *Le Moyen Âge vu par le cinéma européen, Les Cahiers de Conques*, nr.3, aprilie 2001.

¹⁴ Timbrul poștal este și el un suport modern de exprimare a imaginii rului tradițional.

Arthur

Arthur este un erou exemplar al Evului Mediu. Dacă a fost cumva inspirat de un personaj istoric, nu știm, practic, nimic despre acest personaj.

Arthur îi reprezintă foarte bine pe acei eroi ai Evului Mediu care, între realitate și imaginar, între ficțiune și istorie, au devenit personaje mitice, la fel cum unele personaje istorice care au existat cu adevărat s-au îndepărtat de istorie, pentru a deveni și ele mituri și a se alătura eroilor fictivi din lumea imaginarului. În acest sens, vom observa evoluția paralelă și intersectată a doi mari eroi ai Evului Mediu, situați între istorie și mit, Arthur și Carol cel Mare.

Arthur apare în *Historia Brittonum* (Istoria britonilor) a cronicarului Nennius, de la începutul secolului al IX-lea. După Nennius, un anume Arthur ar fi luptat împotriva saxonilor, alături de regele britonilor, în epoca invadării Marii Britanii de către saxoni. Comandant militar, el ar fi ucis până la nouă sute șazeci de dușmani. Așadar, Arthur intră în istorie esențialmente ca un războinic de o statură excepțională, ca un apărător al britonilor din Evul Mediu timpuriu, umbra sa rămânând legată de literatura orală a celților, în particular de legendele galeze din *Mabinogion*, care povestesc copilăria unui erou. Arthur a fost asemănat cu eroi care aparțin altor culturi, în particular, fie culturii trifuncționale a indo-europenilor, fie folclorului european sau chiar

germanic. Dar, oricare ar fi natura eroului Arthur, cel pe care Evul Mediu occidental l-a creat și ni l-a lăsat moștenire este un erou celtic legat în mod deosebit de ideologia națională britanică.

Adevărata naștere a lui Arthur se găsește în opera unui cronicar, probabil galez, un canonic de la Oxford, în a sa *Historia Regum Britanniae* (Istoria regilor Britaniei), redactată între 1135 și 1138, Geoffrey of Monmouth. Geoffrey relatează istoria regilor Britaniei începând cu Brutus, venit cu romanii să le aducă britonilor prima lor civilizație. Metiși din romani și barbari, britonii sunt guvernați de o serie de regi, dintre care ultimul, Uther Pendragon, ajutat de farmecele vrăjitorului Merlin, concepe cu femeia pe care o iubește, Igera, un fiu, Arthur. Rege la vârsta de cincisprezece ani, Arthur înregistrează tot mai multe victorii asupra romanilor și a popoarelor Europei occidentale. El cucerește în întregime Marea Britanie, insulele din nord și continentul până la Pirinei, după ce-l va fi ucis pe uriașul care răspândea groaza în jurul muntelui Saint-Michel. Însă nepotul său, Mordred, îi răpește soția și regatul. Întors din luptă, Arthur îl ucide, dar este el însuși rănit de moarte și dus pe insula Avalon, în largul Țării Galilor, unde fie va fi murit, fie așteaptă să se vindece, pentru a-și putea recuceri regatul și stăpânirea. Curând, Arthur devine eroul central al unui ansamblu de texte literare, care constituie una dintre cele mai bogate și mai puternice creații ale imaginarului medieval: legenda arthuriană.

Momente esențiale ale acestei creații literare sunt reconstituite de romanele lui Chrétien de Troyes, scri-

se între 1160 și 1185, și de legenda arthuriană în proză din prima jumătate a secolului al XIII-lea. Observăm în ce măsură imaginația creatoare a literaturii medievale a jucat un rol dinamic în construirea imaginarului eroilor și minunilor. Istoria imaginarului ne îngăduie să atribuim literaturii medievale locul său esențial în cultura, mentalitatea și ideologia epocii și, mai mult, în continuitatea sa de-a lungul secolelor.

Arthur este personajul central al acestui mare domeniu literar, care a fost numit „tema britonă”. El a suscitât apariția sau reunirea în jurul lui a unei întregi serii de alți eroi, dintre care cei mai străluciți sunt Gauvain, Lancelot și Perceval. El este cel care a creat această instituție utopică, una dintre puținele din Occidentul medieval creștin: Masa rotundă, ai cărei cavaleri au fost cu toții eroi exemplari, așa cum vom vedea și în capitolul „Cavalerul, cavaleria”. Arthur este, de asemeni, legătura dintre eroul războinic, pe care-l reprezintă, și cel care îl însoțește cu profețiile și cu protecția sa, de la naștere și până la moarte, Merlin. El se află la originea elaborării poveștii unei extraordinare minuni, care nu-și are locul în această carte, pentru că a dispărut practic din imaginația noastră, Graalul. Graalul este un obiect magic, devenit un fel de receptacol, a cărui căutare și cucerire se impun cavalerilor creștini, în particular celor ai Mesei rotunde. Este mitul cu care culminează creștinarea cavaleriească în Evul Mediu. Utopia Mesei rotunde permite, deopotrivă, observarea faptului că lumea eroilor și minunilor ascunde și contradicțiile societății medievale și ale culturii acesteia. Masa rotun-

dă este visul unei lumi a egalității, care nu și-a găsit întruchiparea în societatea medievală, societate puternic ierarhizată și inegalitară. Cu toate acestea, există, în ideologia feudală, o aspirație de a crea, în pătura superioară, nobilă și aristocratică, instituții egalitare și un comportament egalitar. Sărutul pe gură schimbat de senior cu vasalul este simbolul gestual al acestuia. Pe lângă referința la globalitatea universului, la totalitatea globului, Masa rotundă este deci un vis de egalitate al cărei garant va fi Arthur și care-și va găsi întruchiparea socială în lumea aristocratică.

Și totuși, Arthur este, prin excelență, încarnarea mitică a capului societății politice medievale, a Regelui, mai mult decât a războinicului sau a cavalerului. Este semnificativ faptul că, de timpuriu – așa cum vedem, de exemplu, pe mozaicul de pe pavimentul bisericii de la Otrante, din sudul Italiei, din secolul al XI-lea –, adevăratul nume al lui Arthur este *Arthurus rex* și că rămâne, în imaginarul poetic european, simbolul aceluia rege care nu mai există decât sub o formă profund demitificată, fără a-și fi pierdut totuși cu totul caracterul sacral. Arthur este nu numai un rege prezent și, totodată, mistic, dar și un rege milenarist. Bărbații și femeile din Evul Mediu au visat adeseori la ivirea pe pământ a unei epoci de domnie a Credinței și a Virtuții, Mileniul apocaliptic, condus de un rege desprins din istorie. Această temă, care a cunoscut un mare succes în Orient, este cea a emirului ascuns. În Occident, rolul acestuia a fost preluat de împărați precum Frederic Barbarossa, despre care se spune că n-ar fi mort, ci doar adormit într-o